

blicació del gran *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat)*. D'aleshores endavant ja no viatjarà gaire, però queda el testimoni d'una visita a la Universitat de València l'octubre de 1984 en el discurs pronunciat sobre «La unitat de la llengua com a fet científic» (p. 51-57) davant dels germans de llengua valencians.

També la selecció d'articles, el següent apartat del llibre (p. 61-92), l'encapçala un text —concretament una crònica— sobre el Congrés Internacional de Lingüística Romànica de Barcelona, que constitueix una fita tant en la romanística del segle xx com en la trajectòria vital d'un Coromines *nel mezzo del cammin*.

Però el nucli del llibre, per extensió (p. 95-305) i perquè exhibeix de manera més diàfana el geni i la humanitat de Joan Coromines, són les quaranta cartes seleccionades: des de les primeres, escrites amb reverència i amor filial als seus pares, Pere Coromines i Celestina Vigneaux, des de Montpeller (1926), Madrid (1928) i París (1930), en la seva època de jove investigador, fins a les darreres, en dues de les quals Coromines s'adreça al Rei d'Espanya (1982) i al ministre de Cultura Jorge Semprún (1989) per tal de renunciar a les distincions atorgades des d'una nació que no considerava la seva. És prou conegut el passatge que transcriu a partir d'aquesta darrera mostra epistolar: «L'única nació, i l'única llengua meves, a les quals reto incondicional homenatge, són la nació i la llengua catalanes. I veig amb tristesa que l'Estat i el Govern que m'ho atorguen, encara neguen o regategen els drets que són deguts a totes dues» (p. 303).

En aquestes quaranta cartes, que representen una mostra molt valuosa de l'extens epistolari editat per Josep Ferrer i Joan Pujades, hi trobem com a destinataris també els noms de Josep Maria Batista i Roca, Pompeu Fabra, Francesc de Borja Moll, Ramón Menéndez Pidal, Josep Maria de Casacuberta, Carles Riba, Avel·lí Artís i Balaguer, Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Riba, Joan Fuster, Joan Rocamora, Joan Sales, Hipòlit Nadal i Mallol, Manuel Sanchis Guarner, Antonio Tovar i Josep Pla. Són cartes en què la sensibilitat de Coromines se'ns revela amb nuesa, i en què es dibuixen perfils humans i científics del gran savi de les paraules.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

CORRETGER, Montserrat / CASANOVAS, Pompeu / SALVADOR, Vicent (ed.) (2016): *El compromís literari en la modernitat. Del període d'entreguerres al postfranquisme (1920-1980)*. Tarragona / Melbourne: Publicacions URV / RMIT University, 287 p.

I.

Un llibre de les característiques del que comentem presenta i planteja dues qüestions: el projecte que el mou i el resultat que s'assoleix. Amb tot, és ben cert que aquesta possible dualitat es troba i és present en l'anàlisi de tot llibre. I també, d'altra banda, que en un volum col·lectiu hi ha sempre una inevitable qüestió sobre la unitat de les col·laboracions en la intencionalitat que mou l'enunciat del llibre o bé una clara fragmentació orientativa atesa la procedència diferent, la formació i els interessos intel·lectuals dels seus diversos col·laboradors. I a més de totes aquestes consideracions inicials hi ha, finalment, la valoració positiva o no de la lectura del volum. Totes aquestes qüestions es poden plantejar o se'ns han plantejat molt accentuadament amb la lectura d'*El compromís literari en la modernitat. Del període d'entreguerres al postfranquisme (1920-1980)*, que compta com a editors amb Montserrat Corretger, Pompeu Casanovas i Vicent Salvador.

Venint d'on venim i atesa la nostra recent tradició estètica (realisme històric de finals dels cinquanta i seixanta del segle passat), si no ens volem equivocar en la interpretació de la lectura del volum, el primer que cal fer és dissociar el concepte de «compromís» del títol de qualsevol actitud o proposta

ideològica —tan freqüent en aquells anys— amb sentit d'ideologia política. El llibre, la intenció dels promotors i editors, no és reduir el concepte de «compromís» a la lluita per les idees o a la comunament assumida, en el passat més recent, com a «lluita antifranquista» atès que la cronologia i la finalitat del llibre són molt més àmplies. Per tant, com dèiem, per lligar intenció i resultats el primer que cal fer és delimitar i entendre el millor possible el concepte de «compromís» que s'utilitza en el títol i que pretén donar unitat, o lligam possible i efectiu, al conjunt de la majoria d'aportacions. Però tot i la limitació o concreció del concepte més enllà d'una ideologia política, també sempre hi ha, és inevitable, esclertes de difícil tancament per on entren les idees polítiques, la qual cosa tampoc no vol dir que aquestes esclertes (els articles sobre Joan Oliver i Manuel de Pedrolo en són els millors exemples) desvirtuïn en res el conjunt del volum, només que accentuen el sentit més polític del concepte «compromís». En tot cas recordem que, com els mateixos editors ens precisen: «Quan parlem de compromís no ens referim a cap traducció d'*engagement*... En el seu sentit més ampli, doncs, ens referim a una actitud ètica.»

Per tant, si no parlem directament de «compromís ideològic i polític», de quin tipus de compromís parlem? Just la resposta és del tot necessària per entendre i interpretar millor la intencionalitat i el resultat del volum. El títol ja adjectiva el compromís com a «literari». Però què vol dir «compromís literari» en una societat i, més encara, en una cultura i societat com la catalana afirmativa i resistent contra tot tipus d'anorreament? I és així, en buscar la resposta, com el concepte s'amplia pels camins que marca el compromís social i nacional d'una cultura. De manera que diríem que el concepte de compromís té una equivalència o una intensificació amb el d'identitat o identitats, i la seva defensa, que es pot donar en una societat que es vol afirmar en els valors de la modernitat. És evident que l'evolució del temps social genera nous valors en construcció i afirmació. És el progrés de la història, encara que no sigui un progrés constant ni homogeni. Així, el compromís literari que afirma el títol té a veure, en una societat com la catalana sotmesa a uns condicionants històrics i concrets prou sabuts i coneguts, amb l'ús de la literatura a favor de la defensa d'uns valors perennes i uns de més evolutius i temporals. Els primers, com una constant històrica, a favor de la identitat nacional, i els segons, fruits de l'evolució i afirmació dels valors humanístics que es desenvolupen en una societat moderna, a favor, en aquest cas, de la identitat de gènere. Afirmació d'identitat nacional i afirmació d'identitat de gènere ens semblen els dos compromisos més clars i continuats que, a través de l'anàlisi de la pràctica literària d'uns autors concrets, tracten la majoria de les aportacions del volum.

Cal dir que, com que la cronologia del llibre abraça seixanta anys (de 1920-1980), el tractament literari d'aquestes identitats evoluciona segons els valors de cada moment, època i etapa. No és ni té, òbviament, el mateix tractament la identitat de gènere en la narrativa de Carles Soldevila i Odó Hurtado que en Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig o en la poesia de Maria-Mercè Marçal. És i respon a la línia del temps o a les entitats en evolució. En aquest punt i sentit, John Postill (del RMIT) en el «Prefaci» introdueix un concepte metodològicament important i transformador quan, davant del salt i els canvis d'etapes —tan freqüent i constant en la construcció dels relats històrics i de totes les històries de la literatura—, parla de «continuisme de present» en el sentit de transformacions evolutives que es donen de manera progressiva en el pas del temps. Podríem dir que en el camp de les idees, no hi ha nit i dia, hi ha penombra que progressivament transforma la llum o llum que progressivament transforma la penombra. Hi ha evolució i trànsit. No neguem les il·luminacions sobtades, però majorment domina l'evolució de les idees en un context històric que les transforma, i que recull i incorpora els nous valors que cada etapa històrica obra i quasi obliga a acceptar si es vol assumir la condició de representativitat històrica. És el ja conegut i històric debat entre «ancians et moderns» que s'obre a partir del segle XVII, a França. La fidelitat a la representativitat històrica de cada moment és imprescindible per ajustar l'exacte compromís literari de cada escriptor al seu temps i construir l'evolució d'aquest compromís. Com dèiem, quant a la identitat de gènere, els capítols que analitzen les obres de Soldevila, Hurtado, Capmany, Roig i Marçal són uns clars i bons exemples. Passen d'una primera reivindicació d'autonomia i un enfrontament contra els valors burgesos que la societat atorga a la dona, en els dos autors primers, a una clara afirmació d'identitat personal, autosuficient, lliure i transgressora, en les autores posteriors. És la línia del temps. Així, quan analitzem aquest present no podem obviar ni negar el passat que, representa-

tiu i lligat al context del seu temps, ens hi porta. I si, finalment, volem obrir del tot la perspectiva de lectura del llibre podem remetre a una genèrica afirmació del mateix Postill quan, en el «Prefaci», ens diu que el volum «ens porta a explorar les arrels històriques i ideològiques de l'acció i la política d'identitat cultural a Catalunya». Identitat i resistència cultural, doncs, com a base de l'anàlisi. I també idees que lliguen aquesta cultura a la modernitat. Dos eixos, doncs, centrals per interpretar la intencionalitat i la raó del llibre.

II.

Les quinze aportacions que recull el llibre estan organitzades i reunides sota quatre conceptes que les organitza i que, dins la diversitat, pretén establir les unitats temàtiques: 1). Literatura i pensament; 2). Les Lletres de l'exili; 3). La literatura sota el franquisme i 4). La Literatura com a compromís vital.

La primera i la que obra el volum correspon a un dels editors del llibre, Pompeu Casanovas, i la reflexió que el mou s'ajusta força al títol del llibre quan anuncia el seu text com «La identitat catalana: pactisme polític i compromís literari». És el text que se'ns fa més difícil d'adjectivar i nosaltres mateixos deixem l'opinió en suspens i entre parèntesis. Des de la seva formació jurista fa un recorregut històric per la tradició i realitat catalana del pactisme jurídic al llarg dels segles fins a arribar al pactisme polític recent. Casanovas deixa clar que el pactisme no és una gràcia voluntària de l'esperit històric del catalanisme o la nació catalana sinó una necessitat fruit de la derrota o, si ho volem suavitzar, fruit de la relació amb un estat molt més poderós que fixa les lleis i els límits sobre els quals el pacte és possible o es pot negociar. La proximitat i les coordenades d'anàlisi amb el temps present produeix o pot produir un tremolor en el lector del text. I també la conclusió: Catalunya, històricament, sempre ha guanyat (encara que no es mencionen altres tipus de pèrdues) quan s'ha avingut als pactes. També la seva cultura i la seva literatura han tingut i trobat unes millors formes de desenvolupament i creació. És difícil predir, i per això suspenem el judici, si és l'anàlisi d'una constatació històrica o una proposta de present.

Xavier Serra ens apropa i ens descobreix una faceta, la periodística, de la suggestiva personalitat de Joan Crexells mort tan prematurament, amb trenta anys, el 1926. Sense tenir accés a l'àmbit acadèmic, que hauria estat el seu natural, el periodisme es converteix en un camí d'interlocució amb la societat catalana en treballar com a corresponal de *La Publicitat* a Berlín i Londres. Doble en el cas d'Alemanya, que l'acollí dues vegades, entre el 1920 i el 1922. Viatges i contactes amb la societat europea que acaben de modular l'evolució de les seves idees polítiques, les quals passen d'un primer liberalisme econòmic a unes posicions més matisades i socials. El retorn i la protecció de Cambó i la vinculació a la recent fundada col·lecció de clàssics grecs i llatins permet a Crexells interessar-se més i millor per la literatura clàssica grega sense oblidar els estudis sobre estadística i economia que havien estat cabdals en la seva formació i pràctica periodístiques.

L'assaig, per qüestions de mercat, sempre ha estat el gènere que, dins l'àmbit català, més dificultats ha tingut i ha trobat per construir una tradició prou important i transcendent. És i ha estat un dels gèneres més deutors amb d'altres llengües i cultures. Joan Cuscó a «Entre les lletres i les arts. L'assaig filosòfic a les dècades de 1940 a 1960» intenta construir i reconstruir una filiació possible que obri un camí d'interpretació en aquesta etapa d'immediata postguerra. Dues principals idees a remarcar. La primera, justament, és la de la filiació, és a dir, autors i títols que construeixen i marquen l'itinerari. Fa bo de retrobar alguna clara reivindicació com Rodolf Llorens. I la descoberta d'algun nom que fins ara no havíem considerat com a assagista, segurament per culpa nostra, com el de Noel Clarasó. I la segona és un debat conceptual sobre la forma de l'assaig que contraposa les definicions i posicions d'Eduard Nicol i Josep Ferrater i Mora, que situen l'assaig en terra de frontera, un gènere híbrid entre la filosofia i la literatura.

La segona unitat del llibre es formalitza com a «Les lletres a l'exili». Jordi Malé a «Carles Riba: un escriptor davant la literatura» presenta i analitza articles diversos de Carles Riba en un dels casos més clars on s'escenifica clarament, i ho diem en sentit positiu, el compromís d'un autor amb la pràctica literària. La pròpia entitat, i complexitat interpretativa, de la seva obra poètica n'és el millor exemple. La seva poesia exemplifica una contraposició entre excel·lència i rigor i una més fàcil comunicabilitat

oberta. Riba n'és del tot conscient però en cap moment dubta del seu compromís amb la llengua i l'alta cultura del país i, per tant, ni renuncia ni pot renunciar a la concepció de la seva obra; ben contràriament, pensa, més enllà d'obres amb un caràcter més marcadament social, que aquesta és la seva millor aportació a la cultura i literatura catalanes. La publicació, l'any 1948, de la nova versió versificada de l'*Odissea* és quasi una certificació de la seva posició davant la poesia, la cultura i el classicisme. Dit com dèiem, una afirmació del seu compromís literari i amb la literatura.

El camp de la traducció és, cada dia que passa més, un potencial obert que obra i permet complementarietats imprescindibles. Els diferents estudis, anàlisis i assaigs de traductologia confirmen l'afirmació. Montserrat Barcardí a «Traducció i lluita política a l'exili: el grup de Xile» presenta el grup d'exiliats xilens: Xavier Benguerel, Domènec Guansé, C. A. Jordana, Joan Oliver i Francesc Trabal no en funció de les seves obres literàries, les dificultats d'edició i distribució a l'exili dins del que va ser una de les línies de continuïtat de la literatura catalana a la postguerra, sinó a través dels camins i projectes, no sempre realitzats, que van emprendre en el camp de la traducció per tal de fer-ne, com diu la mateixa Montserrat Barcardí, una «arma de lluita politicocultural». El recorregut de la seva arribada a Xile, la incorporació al món cultural xilè, la participació a la revista *Germanor*, fundada el 1912, i l'obertura al camp de la traducció mostra l'itinerari. És molt remarcable la feina de Benguerel o Oliver, sense oblidar que C. A. Jordana marxà a Buenos Aires per treballar com a corrector i traductor per Editorial Sudamericana. És evident que la traducció (Baudelaire, Valéry, Molière...) era una afirmació d'internacionalisme cultural i de llengua en un espai i en una geografia on el català no tenia referents. Si voleu, potser, un compromís literari amb un interior que encara tenia menys veu pública i on els grans noms de la literatura encara tenien menys presència cultural.

El text de Montserrat Corretger, «Odó Hurtado: compromís literari des de l'exili», té un doble interès. Primer, ajudar-nos a descobrir l'obra d'un autor poc conegut com Odó Hurtado. Justament una de les preocupacions més grans d'Hurtado era, malgrat les moltes dificultats, poder publicar a l'interior atès que, en començar la seva obra tard i a l'exili, era molt poc conegut a l'interior. L'altre interès, justament i com hem dit a l'inici del text, és el tractament i el paper que atorga Odó Hurtado a la dona en la seva narrativa. Escrita, com dèiem, a l'exili, intenta reconstruir-hi el passat barceloní que va conèixer, el comportament de la societat i, principalment, de la burgesia, la nova adaptació i la realitat de l'exili viscut, però també la condició de la dona, la qual cosa el porta a establir i elaborar una doble tipologia femenina: el model de dona jove i moderna i el de la dona jove compromesa. Tasis, en una cita que es recull en el text, el considera com «un dels més penetrants analistes de l'ànima femenina que hagi donat la nostra literatura».

La tercera part del llibre es recull sota la conceptualització de «La literatura sota el franquisme». La proximitat històrica facilita el reconeixement d'autors, debats i problemàtiques i, també, per la seva lluita antifranquista, permet trobar i identificar, com ja hem assenyalat, un perfil més polític en alguns dels autor tractats: Joan Oliver i Manuel de Pedrolo.

El títol del text de Francesc Foguet és del tot explícit: «Joan Oliver sota la vigilància de la policia franquista (1948-1977)». Amb l'expedient policial a la mà, Foguet fa un seguiment del «control i la repressió que exercí el franquisme contra l'escriptor sabadellenc». Registres domiciliaris, fitxes policials, detencions i empresonaments, ingrés a la Model (12 de març de 1949 per complir 15 dies d'arrest major). Signatura de manifestos, multes econòmiques, denúncies per «reunions il·legals»; participació, el 25 d'abril, al Festival poètic del Price de 1970; tancada, el 12 de desembre del mateix any, a Montserrat; reacció al Consell de Guerra de Burgos el 1971; participació en antologies de combat, redacció d'articles d'oposició al franquisme i suport a determinants partits polítics entrada la democràcia, construeixen el perfil crític i polític de Joan Oliver / Pere Quart, que no arribà a tenir passaport fins al 17 de maig de 1977. És el clar perfil del compromís polític, aquest cas sí, d'un escriptor considerat «com una provocació inadmissible al règim».

Vicent Salvador, a «La concepció fusteriana de la literatura com a pràctica social», ens re situa davant la polifacètica personalitat de Joan Fuster. Justament la seva concepció i pràctica de l'assaig és una de les millors clarificacions i explicacions sobre el concepte de compromís literari. Una cita del

professor Jacobo Muñoz en fa la millor síntesi possible en parlar de l'assaig de Fuster i explicar la seva obra com «un compromiso con lo que le constituía: una lengua, una historia y una cultura». Si a aquest triangle li afegim l'afirmació nacional que lliga els tres conceptes que esmenta Jacobo Muñoz tenim el tot que defineix el compromís del personatge. I, probablement, també, el sentit global i les ramificacions del «compromís literari» que es defensa en el llibre. Salvador presenta les manifestacions d'aquest itinerari, la concepció i pràctica dels gèneres literaris que té Fuster, la voluntat de construir una literatura amb validesa de present i com aquesta lluita singular no amaga una dualitat intel·ligent i realista, perquè la consciència del real no ha d'amagar sinó situar en el seu lloc la contraposició d'unes forces en joc. Compromís i escepticisme o, si voleu, afirmació i dificultat d'acompliment és la dialèctica que mou aquest i tot treball intel·lectual que persegueixi el mateix fi. Salvador, recollint la interpretació d'alguns dels principals estudiosos de l'obra de Fuster, parla d'una «antinòmia gairebé irresoluble» i reconcilia l'oposició amb una clarivident proposició, «tot entenent l'escepticisme com a mètode epistemològic, i el compromís com a voluntat de praxi vital».

L'aportació de Montserrat Palau, «Josep Anton Baixeras, compromís i activisme cultural», com porta i representa una nova reivindicació de la personalitat literària de Baixeras i, en aquest cas, una descoberta d'una aventura insòlita de l'autor com fou les més de tres-centes cròniques en català —*rara avis* en el moment— que retransmeté per ràdio Tarragona entre els anys 1964 i 1976. Un periodisme radiofònic que al llarg de dues dècades es convertí en testimoni i reivindicació dels tres eixos que esmentàvem amb Fuster: llengua, història i cultura, en un context, com recorda Palau, «inhòspit i contrari». El text acaba mostrant com aquest compromís és present a la seva narrativa i l'interès de Baixeras per la cultura i el món germànics, molt especialment per Goethe.

El text de Xavier Ferré, «Literatura periodística i compromís: Manuel de Pedrolo i l'*Avui* (1976-1979)», és, com ja hem assenyalat, un dels exemples i aportacions més evidents i contrastades del que és l'afirmació del compromís polític d'un autor. En aquest cas no sobre una ideologia política concreta sinó sobre la defensa de la independència política i nacional de Catalunya. I això en uns anys i una etapa, els primers anys de la transició, on el nacionalisme d'ordre, segurament el nacionalisme pactista que ens recordava Pompeu Casanovas en el seu primer article, el màxim que pretenia, o el màxim que era possible, era implementar un autonomisme possibilista. Pedrolo trenca l'esquema i situa a la classe política davant el mirall d'una reivindicació aleshores incòmoda. El text recull opinions del mateix Pedrolo adreçades, entre d'altres, a Jordi Arbonès, qui, amb *Pedrolo contra els límits* (1980), construeix una de les primeres i importants interpretacions de l'obra pedroliana. També posicions i reaccions de la direcció de l'*Avui* davant l'articulisme de Pedrolo, que, clarament, defensava «no cedir a la claudicació autonomista». Ferré, a la part final del seu treball, sintetitza àmpliament tots els elements que expliquen i defineixen l'articulisme pedrolià «com a via de consciència cultural i política». En un any com aquest, del centenari del naixement de Pedrolo, que en nombroses aportacions està posant en evidència aquest compromís independentista de l'autor, bo serà recordar que el mateix Xavier Ferré és autor d'un llibre com *Manuel de Pedrolo i la nació (1957-1982)*, exemple i síntesi de tot aquest debat.

A «Compromís i identitat urbana en la novel·la catalana dels setanta» Adolf Piquer obra la reflexió cap a una contemporaneïtat més pròxima en parlar de la narrativa dels setanta i de com els seus autors oscil·len entre una narrativa més tradicional o de base més experimental. Tant en un cas com en l'altre —hi ha autors de referència de cada territori: Terenci Moix, Amadeu Fabregat i Biel Mesquida—, planteja i recerca el que anomena «el compromís identitari a través del personatge» en les seves obres. Arrelament, desarrelament, rebel·lió, alliberament, convencions, integració, marginalitat, defineixen i expliquen moltes de les actituds d'aquests personatges, majoritàriament en un context urbà, i que són manifestació i testimoni d'un temps i un espai històrics ben concrets. Un compromís amb les idees que els representen i els interpreten.

A la quarta unitat, «La literatura com a compromís vital», és on majoritàriament trobem aportacions sobre el compromís amb la identitat de gènere. El primer text de Dolores Madrenas i Joan M. Ribera, «Carles Soldevila (1892-1967): figures, veus i discurs de dones», és exemple d'aquest compromís dins la història. Deutor i fill del seu temps, Soldevila difícilment pot anar més enllà però hi transita fins als

límits més avançats. Com assenyalen els autors, és un compromís «favorable mitjançant la literatura a documentar i valorar la irrupció de la dona en el seu context social». Cert que el seu discurs pot no ser igual a un discurs manifestament feminista, com la referència feta en el text a l'obra de Maria Teresa Vernet (1907-1974), però la trilogia narrativa de Soldevila, *Fanny* (1929), *Eva* (1931) i *Valentina* (1933), i la tipologia de dona que construeix: dona nova, dona verge, dona creadora, és del tot inèdita en la novel·la catalana d'aquells anys. Els autors assenyalen la importància del referent de Fanny. Però també com els tres personatges femenins són testimonis d'una societat i una ciutat moderna que ha d'enfrontar-se a estereotips vells i reductors. Tres dones, tres itineraris.

Alfons Gregori, a «La cara oculta de M. Aurèlia Capmany, o el fantàstic esdevingut compromís», mostra, de forma molt útil en aquest any del centenari del naixement de Capmany, una lectura molt suggestiva de la narrativa fantàstica de dues obres de Capmany: el conte «Nummius Dexter Optatus, Papa de Roma (308-310)» i la novel·la *Quim/Quima*, tots dos textos publicats el 1971. Són un clar exemple i quasi una identificació exacta, sobretot la novel·la, d'aquest doble compromís, nacional i de gènere, que hem assenyalat com a dominant en les diverses aportacions del volum. L'hàbil recurs de *Quim/Quima* ho facilita. Maria Aurèlia Capmany utilitza el referent de la novel·la *Orlando* (1928), un clar homenatge a Virginia Woolf i a la seva enlluernadora novel·la, per les moltes possibilitats que té i permet: la història al llarg de tres segles d'un mateix personatge que, havent nascut home, canvia, al llarg de la història, la seva identitat en dona. Un exemple, com recorda Gregori, de transhistoricitat i transsexualitat. També en la novel·la de Capmany, Quim, com el títol identifica, es converteix en Quima, amb tot el que aquesta transformació comporta en tant que afirmació i adaptació en els diversos contextos socials que viu el personatge. Però la seva evolució també és un itinerari per la història i en aquest itinerari es manifesta i es mostra el compromís amb la història nacional de Catalunya. Des dels seus inicis, en la Pasqua de l'any 1000, fins a la societat del franquisme que conegué l'autora, passant pels moments claus de la història de Catalunya. Potser una frase, com a conclusió de la proposta narrativa, de Quim podria sintetitzar-ho tot: «Havia descobert que la llei no serveix per fer justícia, sinó per justificar la força de l'amo.»

També la col·laboració de M. Àngels Francés referma aquesta doble militància, amb la llengua i la cultura, i el compromís identitari: el nacional i de gènere de les tres autores que presenta. Títol: «“El tèrbol atzur de ser tres voltes rebel”»: compromís i identitat en les obres de M. Aurèlia Capmany, Montserrat Roig i M. Mercè Marçal». Francés fa un seguiment biogràfic del compromís i la militància polítiques de les tres autores, les seves vinculacions/desvinculacions als partits i moviments socials que van viure. També l'adscripció a les filiacions ideològiques del feminisme, el paper fundacional i modern de Maria Aurèlia Capmany i les propostes de Roig i Marçal que, com a portaveus de tota una generació d'escriptors, evolucionen cap a «posicions més alineades amb el feminisme de la diferència».

El volum el tanca Anna Esteve amb «Memòria i identitat a través dels textos autobiogràfics d'autors valencians». Esteve, autora d'un llibre com *El dietarisme català entre dos segles* (2012), clar exemple del seu interès per la literatura memorialística, fa, també, una molt útil aportació que amplia el camp referencial del volum. El text exemplifica com les literatures del jo, responen a la mateixa lògica de la seva tipologia, són un espai natural perquè la veu de l'autor, en la primera persona dels diversos gèneres del memorialisme o des de la ficció narrativa en base autobiogràfica, l'autoficció, sigui testimoni d'unes biografies compromeses en la lluita i consecució de les identitats col·lectives o l'afirmació de les individuals. També, atesa la seva base confessional, de la lluita o el fracàs del seu propòsit, que queda del tot explícit en el memorialisme de postguerra i en l'obra de Gonçal Castelló, fruit dels esdeveniments històrics que va viure i com els va viure. En d'altres noms, com Carmelina Sánchez Cutillas o Joan Francesc Mira, l'obra de creació serveix per reconstruir el passat personal, mentre que en Joan Fuster els seus o les seves diverses formes de dietaris es converteixen en uns dels testimonis més poderosos i preuats d'aquesta manifestació pública en la defensa i assumpció d'uns compromisos literaris que expliquen no solament un personatge sinó, també, una línia de força present i continuada, atesa la història que ens marca i ens ha marcat, de tota una literatura nacional. Aquesta pot ser una conclusió i també un final.

III.

Hem volgut refer i reconstruir tot un itinerari per donar una argumentada resposta a allò que dèiem a l'inici sobre l'aportació i validesa final de la lectura *El compromís literari en la modernitat. Del període d'entreguerres al postfranquisme (1920-1980)*. I ho hem fet perquè el llibre entra en debat amb reflexions que en aquests darrers anys ens preocupen i ens interessen més i que serien, o podrien ser, per simplificar, establir de nou una possible o possibles definicions de la funció o funcions de la literatura. En un llibre com aquest, fruit d'aportacions de diversos autors, és difícil establir una unitat. Ho hem dit a l'inici. Però dins la fragmentació inevitable, que encara es podria ampliar amb l'estudi i anàlisi d'una més extensa nòmina d'autors amb pràctiques semblants, subjau una mateixa idea que atorga a la literatura catalana una especificitat concreta. Una especificitat d'afirmació, d'identitat i defensa que es dona en tota societat i en tota cultura amenaçades en la seva integritat i ple desenvolupament. Podríem dir, a manera de síntesi, que alguns dels valors i les propostes que travessen el llibre serien, doncs, el testimoni de construcció d'un periodisme contemporani, la filiació de l'assaig de postguerra, l'afirmació de l'excel·lència i el rigor a favor de l'alta literatura malgrat representi exclusivitat, la traducció com a obertura internacional a nous referents, l'afirmació i defensa de la identitat de gènere vista de manera progressiva segons la cronologia de les autores, el compromís i defensa dels valors democràtics i socials en la lluita antifranquista, l'assaig com a creador de pensament i consciència en defensa de la llengua, la cultura i la història nacionals, la militància activista a la postguerra, el compromís i defensa de la independència política i nacional de Catalunya i la resta dels Països Catalans, els personatges narratius com a exemplificació de comportament, el recurs narratiu a la memòria històrica com a exemplificació d'identitat, el memorialisme biogràfic o l'autoficció narrativa com a testimoni dels conflictes socials i històrics viscuts. Són les propostes o les definicions dels «compromisos literaris» en joc.

És ben probable que en totes les cultures hi hagi o pugui haver-hi testimonis semblants de defensa i construcció d'identitat nacional. És un component de la identitat i identificació col·lectives. Però és ben diferent quan aquest component d'afirmació d'identitat col·lectiva es fa contra processos i persecucions interessades d'assimilació, anorreament i despersonalització. En el seu ADN constitutiu, la cultura i la literatura catalanes, agradi o no, tenen, perquè estan forçades a tenir-lo, aquest gen d'autodefensa nacional que el diferencia d'altres cultures i literatures nacionals que no el precisen perquè disposen de plena sobirania, que no solament no és discutida sinó, a més, potenciada des d'una lògica del tot natural.

El llibre que ens ocupa ha volgut identificar com es viu, s'estableix i es manifesta aquest compromís de defensa de llengua, cultura i història, en l'obra i actitud d'uns autors concrets i en uns anys determinats. Anys que, alhora, construeixen i desenvolupen uns valors ètics i morals que expliquen i defineixen l'evolució social del moment. I en fer-ho fixa una de les constants que alimenten la força generadora i constitutiva d'aquesta cultura i aquesta literatura en la construcció i reivindicació del seu relat històric. Tant de bo no fos necessari. Però, de moment, ho és i, en ser-ho, qualsevol voluntat d'apropament a aquesta cultura i aquesta literatura ho ha de tenir present si no vol falsejar ni menystenir la totalitat de les forces motrius que les generen i les construeixen. És una part del Tot, encara que el Tot sigui molt més divers i ric.

Àlex BROCH

CUGNO, Federica / MANTOVANI, Laura / RIVOIRA, Matteo (a cura di) (2015): *Lingue e culture della montagna. Prospettive di studio e modalità del trattamento dei dati etnolinguistici*. Atti del Convegno internazionale di studi (Torino-Bobbio Pellice, 15-17 maggio 2015), in *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano*, III, 39.

Questa dispensa del *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano*, oltre a presentare le consuete sezioni dedicate a recensioni, segnalazioni e ai notiziari delle imprese atlantistiche torinesi —*Atlante Lin-*